

Da li je stupanj samofinanciranja proširene reprodukcije pokazatelj samoupravljanja

Nedeljko Rendulić

U tezama o »Problemima ostvarivanja delegatskog sistema« koje su nam prezentirane na ovom savjetovanju, navedeno je (na str. 7 i 8) da »... za procjenu stanja i tendencija u razvoju tzv. materijalne baze samoupravljanja uzet ćemo dva indikatora — stupanj samofinanciranja proširene reprodukcije i raspodjelu nacionalnog dohotka između privrede i društva«.

Zatim se konstatira da su u razdoblju od 1952. do 1965. godine »... radne organizacije raspolagale s oko 1/3 investicijskog fonda, a država s oko 2/3, a od 1965. do danas OUR-i raspoložu isto tako s oko 1/3, a s oko 2/3 raspoložu ostali nosioci sredstava uglavnom banke«.

U tezama se nadalje navodi »... neki analitičari smatraju da se od donošenja Ustava malo ili nimalo promijenilo u sferi proširene reprodukcije. Jedina promjena je u tome što banka 'zaradu na trgovini novcem' ne knjži kao svoj kapital već ga, po ustavnim načelima raspoređuje udruženim članovima tj. OOUR-ima. Međutim, kreditni odnos između banaka i OUR-a ostaje kao i ranije. U procesu donošenja investicijskih odluka odlučujuću riječ imaju poslovni timovi nosioci programa i rukovodni tim banke, njima daju potporu, pa i neformalnu suglasnost, planski i drugi organi društveno-političkih zajednica, a jaku riječ imaju ponekada i istaknuti politički rukovodioci. A tako se radilo i ranije.«

Pored toga, u uvodnom izlaganju je navedeno i to da »stupanj samofinanciranja proširene reprodukcije treba uzeti kao pokazatelj razvoja samoupravljanja, a koji pokazuje gotovo dvadesetgodišnju tendenciju stagnacije, pa čak i pada«.

S pojedinih od navedenih teza teško se složiti. Tako se npr. stupanj samofinanciranja proširene reprodukcije ne može uzeti kao apsolutni pokazatelj razvoja samoupravljanja, a osobito ne za proteklo razdoblje od 1954. do zaključno 1977. godine, kada su u financiranju proširene reprodukcije dominirali kreditni odnosi. Osim toga, poznato je da u našoj zemlji imamo već niz godina prisutnu pojavu inflacije s dosta visokim stopama, što je uostalom prateća pojava u privrednom razvoju velikog broja zemalja s tržišnim privredama. Ta inflacija je imala vrlo različite stope, ali uglavnom dosta visoke. 1971. godine bila je visoka, 1972. god. nešto niža, 1973. je u porastu, da bismo 1974. i 1975. imali vrlo visoke stope, više od 30%

godišnje. U 1976. godini stopa inflacije je manja od 10%, pa je Jugoslavija bila jedna od rijetkih zemalja u Evropi koje su imale tako malu stopu inflacije. Godine 1977. stopa inflacije je opet u porastu (oko 16%) s tendencijom daljnjeg porasta.

Intenzitet inflacije pokazuju nam i podaci o kretanju realnog i nominalnog narodnog dohotka u našoj zemlji. Tako je npr. nominalni narodni dohodak (izražen u tekućim cijenama) porastao u SFRJ u razdoblju 1961—1975. godine za skoro 15 puta (indeks 1445,7), dok je realni narodni dohodak (izražen u stalnim cijenama) porastao za svega nešto preko 2 puta (indeks 2,28). Prema tome, cijela razlika u porastu nominalnog i realnog narodnog dohotka je zapravo posljedica inflacije, tj. porasta cijena, a ne porasta materijalne proizvodnje.

U uvjetima relativno velike inflacije ni jednom poduzeću, odnosno kasnije OOUR-u, nije se isplatilo da sredstva koja je izdvojilo po završnom računu u poslovni fond — za proširenje materijalne osnove rada — čuva i sakuplja kroz npr. 5 ili više godina, pa da tada ide u investicije samofinanciranjem, jer bi kroz tih 5 ili više godina sakupljena sredstva za investicije bila djelomično obvezvrijeđena zbog inflacijom smanjene vrijednosti novca i ne bi više pokrivala predviđene investicije u 100% iznosu, već u znatno manjem dijelu.

U takvim uvjetima, ako je poduzeće za namjeravanu investiciju trebalo 500, a imali su u tu svrhu osigurano u poslovnom fondu npr. samo 100, odmah su nastojali osigurati ostalih 400 putem kredita, kako bi mogli odmah započeti s realizacijom planirane investicije. Vršio se pritisak na banke, svi su htjeli uzeti kredit, jer se u uvjetima inflacije svima isplati uzeti kredit onda kad novac vrijedi, a vraćati će ga kasnije manje vrijednim novcem.

Pored toga, ranijih godina naša privreda kao nedovoljno razvijena ostvarivala je i nedovoljnu vlastitu akumulaciju za brži privredni razvoj. Da smo kod financiranja proširene reprodukcije išli samo na vlastite izvore, ne bismo dostigli onaj stupanj privrednog razvoja na kojem smo danas.

Prema tome, morali smo uzimati inozemne kredite u cilju ostvarivanja bržeg privrednog razvoja, a te kredite treba i vraćati.

Nadalje treba istaći da je cijeli sistem financiranja proširene reprodukcije u razdoblju od 1954. do kraja 1977. godine bio koncipiran putem kreditnih odnosa. Od 1. I 1954. do kraja 1964. godine osnovni izvor financiranja proširene reprodukcije bili su krediti iz DIF-ova (društveni investicioni fondovi), a zatim iz kredita putem banaka.

U takvom kreditnom sistemu financiranja proširene reprodukcije privredne organizacije se i nisu mogle drugačije ponašati. Zar ćemo unaprijed proglasiti da je samoupravljanje nerazvijeno npr. u OOUR-ima turističkog naselja »Babin Kuk« u Dubrovniku ili »Bernardin« u Portorožu, ili u budućem petrokemijskom kompleksu na Krku, i to samo iz jednog razloga, jer je njihova izgradnja financirana djelomično inozemnim, a djelomično domaćim kreditima, uz određeno učešće turističke privrede Dubrovnika, Portoroža, odnosno INE.

Financiranje proširene reprodukcije na temelju novih ustavnih rješenja koja idu na udruživanje rada i sredstava, i to udjelom u zajedničkom ukupnom prihodu i udjelom u zajedničkom dohotku, primjenjuju se prema odredbama Zakona o udruženom radu tek od 1. I 1978. Naime, rješenje o financiranju reprodukcije udruživanjem rada i sredstava razrađeno je tek Zakonom o udruženom radu, čije se odredbe o dohotku i dohodovnim odnosima primjenjuju tek od 1. I 1978. godine. To su vrlo dobra rješenja, no ona se tek počinju primjenjivati. Suština tih novih rješenja je u tome da dvije ili više osnovnih organizacija udruženog rada mogu udruživati sredstva — minuli rad jedne osnovne organizacije sa živim (tekućim) i minulim radom radnika druge osnovne organizacije udruženog rada.

Osnovna organizacija koja je udružila sredstva stječe dohodak udjelom u dohotku druge osnovne organizacije koja se koristila sredstvima prve osnovne organizacije, dakle samo po osnovi udruživanja sredstva, tj. svog minulog rada.

Udio u zajedničkom dohotku ostvaruje se ovisno o postignutim rezultatima u radu i o uspjehu poslovanja osnovne organizacije koja se koristi udruženim sredstvima.

Kod toga se udio u zajedničkom dohotku za osnovnu organizaciju koja se koristi udruženim sredstvima utvrđuje prema doprinosu koji su njeni radnici dali ostvarenju tog zajedničkog dohotka svojim tekućim (živim) radom i upravljanjem i privređivanjem ukupnim sredstvima, tj. kako onim sredstvima koje je osnovna organizacija koristila već i ranije, tako i udruženim sredstvima.

Nasuprot tome, osnovna organizacija koja je udružila sredstva ostvaruje udio u zajedničkom dohotku samo po osnovi minulog rada, tj. po osnovi udruženih sredstava.

Iako sama udružena sredstva, tj. minuli rad ne stvaraju novu vrijednost, ipak se boljim i kvalitetnijim strojevima pridonosi povećanju produktivnosti, rada, pa analogno i većem dohotku. I baš u tom povećanom dohotku treba sudjelovati osnovna organizacija koja je udružila sredstva.

Prema odredbama Zakona o udruženom radu u osnovnoj organizaciji koja se koristi udruženim sredstvima raspodjela čistog dohotka vrši se tako da se shodno grupacijskom samoupravnom sporazumu o dohotku osiguraju radnicima najprije sredstva za osobne dohotke i zajedničku potrošnju.

Nakon što se osigura dio čistog dohotka za navedene namjene, ostatak dohotka koji služi za proširenje materijalne osnove rada raspoređuje se na sve osnovne organizacije koje su udružile sredstva, kao i na osnovnu organizaciju koja se koristila udruženim sredstvima.

Osnovna organizacija koja je udružila sredstva ima u okviru udjela u zajedničkom dohotku pravo na:

...” 1) povrat vrijednosti udruženih sredstava u iznosu koji je udružila ili u iznosu revaloriziranom u skladu sa zakonom na temelju mjerila i u oblicima utvrđenim samoupravnim sporazumom;

2) naknadu za privređivanje udruženim sredstvima, koja se utvrđuje unaprijed u određenom iznosu ili u iznosu utvrđenom prema osnovama i mjerilima u skladu sa samoupravnim sporazumom, u oblicima utvrđenim samoupravnim sporazumom.

Povrat vrijednosti udruženih sredstava i naknada za privređivanje udruženim sredstvima ostvaruje se u dogovorenom razmjeru s ostvarenim dohotkom.¹

Pravo osnovne organizacije koja je udružila sredstva na povrat tih udruženih sredstava u nominalnom iznosu, tj. u istom iznosu koji je udružila, ne predstavlja zapravo nikakvu novost. Novost predstavlja njeno pravo da taj povrat može tražiti u revaloriziranom iznosu, što znači da se svake godine ponovno utvrđuje visina ostatka nepovraćenih sredstava.

Instrumentom revalorizacije ostvarena je mogućnost da se udružena sredstva, unatoč inflatornim pojavama, neokrnjena vrate osnovnoj organizaciji koja je ta sredstva udružila.

Da se kod toga ne bi javljali sporovi u vezi visine, tj. postotka u kojem će se vršiti revalorizacija, Zakon o udruženom radu je odredio da se revalorizacija vrši u skladu sa zakonom na temelju mjerila i u oblicima utvrđenim samoupravnim sporazumom. To znači da će društvena zajednica zakonskim propisom utvrditi, ili će se to postići društvenim dogovorom, kolika je maksimalno dopuštena stopa revalorizacije.

Mogućnost revalorizacije, kao i ostala prava koja proizlaze iz učešća u zajedničkom dohotku na temelju udruživanja sredstava, stimulirat će osnovne organizacije da udružuju svoja slobodna novčana sredstva. Takvo udruživanje ne mora biti samo u okviru radne organizacije ili složene organizacije udruženog rada u koju je osnovna organizacija koja udružuje sredstva udružena. Udruživanje se može vršiti s bilo kojom drugom osnovnom organizacijom udruženog rada gdje će se postići veći dohodak.

Dakle, cilj je takvog udruživanja cirkulacija slobodnih novčanih sredstava u cijeloj privredi kako bi se postiglo ostvarivanje što većeg dohotka racionalnijim korištenjem društvenih sredstava i njegov rast u stabilnijim privrednim uvjetima, zatim otklanjanje uskih grla u proizvodnji, uvođenje nove i suvremene tehnologije i sl.

Iako je ostvarenje što većeg dohotka vrlo stimulativno za osnovne organizacije koje udružuju svoja slobodna sredstva, to ipak neće biti i jedini motiv udruživanja.

Udruživanje sredstava vršit će se i iz drugih razloga, kao što npr. osiguranje potrebnih sirovina, prodaja gotovih proizvoda i sl.

Osim već spomenutih prava, osnovna organizacija koja je udružila sredstva ima i pravo na naknadu za privređivanje udruženim sredstvima. Zakonom o udruženom radu utvrđeno je da se ta naknada utvrđuje unaprijed u određenom iznosu ili u iznosu utvrđenom prema osnovama i mjerilima u skladu sa samoupravnim sporazumom.

Ta naknada ne bi smjela biti veća od uobičajenih kamata koje banke plaćaju na uložena sredstva. Čak ukoliko bi dvije ili više osnovnim organi-

¹
Zakon o udruženom radu, član 84.

zacija utvrdile samoupravnim sporazumom neku znatno veću naknadu, takva odredba samoupravnog sporazuma bila bi nevažeća, budući da Zakon o udruženom radu u tom pogledu određuje »... ako je samoupravni sporazum zaključen radi ostvarivanja nedozvoljenog interesa i cilja ili o predmetu koji je nedozvoljen, ne proizvodi pravni učinak. Cilj i predmet samoupravnog sporazuma nisu dozvoljeni ako nisu u skladu s ustavom ili ako su u suprotnosti sa zakonom ili s načelima morala socijalističkoga samoupravnog društva.«²

Udio osnovne organizacije koja je udružila sredstva u dohotku osnovne organizacije koja koristi ta sredstva prestaje kada se vrati vrijednost udruženih sredstava zajedno s naknadom, odnosno kad istekne rok utvrđen samoupravnim sporazumom bez obzira na to u kojem je iznosu ostvaren povrat vrijednosti udruženih sredstava.

Dakle, samoupravnim sporazumom ne može se predvidjeti trajni udio u zajedničkom dohotku. Može se jedino, ako je samoupravnim sporazumom utvrđena obaveza među osnovnim organizacijama koje su udružile sredstva, isporuke proizvoda i usluga, predvidjeti produžetak takve suradnje i nakon prestanka udjela u zajedničkom dohotku.

Koliki će biti godišnji povrat udruženih sredstava uvećan za naknadu za privređivanje društvenim sredstvima ovisi o povećanju dohotka osnovne organizacije koja se koristila udruženim sredstvima. To je jedna od bitnih razlika prema ranijim kreditnim odnosima kod kojih se visina anuiteta utvrđivala unaprijed i morala isplatiti vjerovniku neovisno o poslovnom uspjehu osnovne organizacije koja je koristila kredit.

Osim navedenog načina financiranja proširene reprodukcije Zakon o udruženom radu dao je mogućnost osnovnim organizacijama da mogu u zajedničkom ostvarivanju dohotka neposredno zasnivati međusobne kreditne odnose.

Osnovne organizacije udruženog rada udružuju svoja novčana sredstva, osim na način koji je već prikazan i putem banaka.

Kod toga banka ostvaruje dohodak na taj način da od prihoda koji ostvari svojim poslovanjem podmiri troškove poslovanje i izdvoji sredstva za radnu zajednicu banke. Tako utvrđeni dohodak banke zajednički je dohodak i raspoređuje se na osnovne organizacije i druge samoupravne organizacije i zajednice koje su udružile novčana sredstva u banku i samoupravne organizacije i zajednice koje se koriste tim sredstvima, prema doprinosu što su ga te osnovne organizacije dale ostvarivanju tog dohotka. Dakle, dohodak ostvaren udruživanjem sredstava putem banke pripada svim osnovnim organizacijama udruženog rada koje su poslovale s bankom, kako one koje su udružile novčana sredstva u banku, tako i one koje su ta sredstva koristila.

Kako će se vršiti raspoređivanje takvog zajedničkog dohotka utvrđuje se samoupravnim sporazumom, kojim treba utvrditi osnove i mjerila za to raspoređivanje, koje se mora vršiti prema doprinosu što su ga te osnovne organizacije dale ostvarivanju dohotka banke.

2
Zakon o udruženom radu, član 588.

Samoupravnim sporazumom treba utvrditi i rokove u kojima će se vršiti raspoređivanje zajedničkog dohotka na osnovne organizacije i druge samoupravne organizacije i zajednice koje su udružile novčana sredstva u banku i koje se koriste tim sredstvima.

Pojedinosti u vezi takvih novih odnosa u poslovanju banaka sadržane su u Zakonu o osnovama kreditnog i bankarskog sistema (Sl. list SFRJ br. 2 od 7. siječnja 1977). Time je normativno završen, ali to ne znači da je i u praksi već u cijelosti i sproveden proces transformacije banaka koji je započeo još donošenjem ustavnih amandmana. Osnovna načela te transformacije sadržana su u novim Ustavima iz 1974. godine, prema kojima se ta djelatnost mora uklopiti u ostale tokove samoupravnih društveno-ekonomskih odnosa na bazi udruživanja rada i sredstava.

Dakle, kako vidimo i u bankama se mijenjaju odnosi. Kod toga je vrlo bitno, kako je već navedeno, da dohodak ostvaren udruživanjem sredstava putem banke pripada svim osnovnim organizacijama udruženog rada koje su poslovale s bankom, kako one koje su udružile novčana sredstva u banku, tako i one koje su ta sredstva koristila.

Iako u praksi još nije u cijelosti sproveden u svim bankama proces transformacije shodno odredbama Ustava i Zakona o osnovama kreditnog i bankarskog sistema, ipak ne možemo negirati vrlo pozitivna normativna rješenja koja poslovne banke stavljaju u funkciju udruženog rada i prema kojima bi se u osnovnim organizacijama udruženog rada trebalo primjenom delegatskog sistema odlučivati o svim značajnijim pitanjima i poslovnoj politici banke. Iako to još u svim poslovnim bankama u cijelosti ne funkcionira, ipak se ne može tvrditi da se ništa nije promijenilo. Uostalom donošenje odluka putem delegatskog sistema ne funkcionira u potpunosti kako je to zamišljeno ustavom i zakonima ni u brojnim drugim strukturama, pa to ipak ne znači da se ništa na tom području nije promijenilo.

Kao zaključak u pogledu stjecanja dohotka udjelom u zajedničkom dohotku, bilo kao udio u zajedničkom prihodu, bilo kao udio u zajedničkom dohotku, može se utvrditi da su Zakonom o udruženom radu dana posve nova rješenja kojima se na samoupravan način pravno reguliraju odnosi u udruženom radu, a posebno dohodovni odnosi. Time su postavljeni temelji novih odnosa u našem samoupravnom privrednom sistemu.

Novi dohodovni odnosi, osobito udio u zajedničkom dohotku po osnovi udruživanja sredstava, iako na prvi pogled liče kreditnim odnosima, imaju posve drugu suštinu. Njima se zapravo eliminiraju kreditni odnosi i prisvajanje kamata na osnovi vlasništva nad sredstvima za proizvodnju, a dohodovni odnosi temelje se na radu (tekućem i minulom) i postignutim rezultatima u radu.

Takvim rješenjima u dohodovnim odnosima omogućuje se udruženom radu da prevlada ekonomski, pa i pravno, robno-novčane i kreditne odnose i da ovlada zakonom vrijednosti.

U pogledu samofinanciranja proširene reprodukcije možemo zaključiti da su pravilne intencije Zakona o udruženom radu prema kojima kreditne odnose treba zamijeniti udruživanjem rada i sredstava, i da te nove dohodovne odnose treba brže i u većoj mjeri u praksi primjenjivati.

A tek kada se u praksi u širim razmjerima budu primjenjivala spomenuta rješenja Zakona o udruženom radu moći ćemo govoriti o samofinanciranju proširene reprodukcije.

Međutim, za razdoblje prije 1978. godine, kada su dominirali kreditni odnosi, uzimati pokazatelj stupnja samofinanciranja proširene reprodukcije kao pokazatelj razvoja samoupravljanja neprimjereno je.

Iako će ostvarivanjem rješenja sadržanih u Zakonu o udruženom radu doći u većoj mjeri do izražaja samofinanciranje proširene reprodukcije prvenstveno udruživanjem rada i sredstava, ipak će se i tada javljati tendencija daljnjeg uzimanja kredita u inozemstvu u cilju financiranja proširene reprodukcije i ostvarivanja bržeg privrednog razvoja; prema koncepcijama dugoročnog razvoja Jugoslavije najmanje do 1985. godine.

Dakle, i tada će biti kreditnih odnosa, a uzete kredite u inozemstvu trebat će vraćati.

Uostalom, prema kreditima kao izvoru financiranja proširene reprodukcije, osobito prema kreditima iz inozemnih izvora, ne treba imati a priori negativan stav. Bitno je kod toga pitanja u koju svrhu se sredstva dobivena kreditom troše, kakve efekte će dati nove investicije izgrađene tim kreditima. Ukoliko se realizira neka rentabilna i društveno potrebna investicija kojom ćemo npr. znatno povećati izvoz ili smanjiti uvoz i koja će ostvarivati visok stupanj rentabilnosti, tada je uzimanje inozemnih kredita i te kako opravdano i bolje od čekanja 5 ili 10 godina da sakupimo sredstva iz vlastite akumulacije za financiranje te investicije.

Naravno da je vrlo negativno ukoliko su efekti ostvareni spomenutim investicijama suprotni, i ako umjesto visoke rentabilnosti novoizgrađeni objekti počinju poslovati na granici rentabilnosti ili čak eventualno s gubitkom.

U pogledu financiranja proširene reprodukcije u tezama se nadalje navodi »...da razdoblje od 1952. godine — to je prva godina novog privrednog sistema — možemo podijeliti na dvije faze od po 13 godina : od 1952. do privredne reforme 1965. godine, itd ...«.

Za razliku od ranijeg administrativnog privrednog sistema, novi samoupravni privredni sistem započinje s 1952. godinom. Međutim, 1952. pa čak i 1953. godine mehanizmi djelovanja novog samoupravnog privrednog sistema na području financiranja proširene reprodukcije još ne djeluju. Društveni investicioni fondovi (DIF-ovi) kao glavni kreditni izvor za financiranje proširene reprodukcije javljaju se tek od 1. I 1954. godine, a 1952. i 1953. godine postojale su stope akumulacije i fondova. Te stope su bile osnovni instrument kojim se utjecalo na formiranje i raspodjelu ukupnog prihoda privrednih organizacija, a ujedno su bile i osnovna proporcija društvenih planova.

Sušтина stopa akumulacije i fondova sastojala se u propisivanju određenih stopa na platni fond za pojedine privredne djelatnosti i grane, koje su se kao akumulacija plaćale društveno-političkim zajednicama. Visina tih stopa bila je vrlo različita i kretala se od sasvim niskih postotaka, do onih koji su nekoliko puta premašivali visinu platnog fonda.

Tim instrumentima ekonomske politike društveno-političke zajednice (osobito federacija i republike) obuhvaćale su gotovo svu akumulaciju rad-

nih organizacija. Proširena reprodukcija financirala se i dalje iz budžeta društveno-političkih zajednica.

Dakle, 1952. i 1953. godine financiranje proširene reprodukcije vršilo se bespovratno iz budžeta društveno-političkih zajednica, pa se to razdoblje i ne može uzeti u razmatranje o tome s kolikim su sredstvima za financiranje proširene reprodukcije raspolagala tadašnja poduzeća.

Druga teza spomenuta u uvodnom materijalu »Problemi ostvarivanja delegatskog sistema« (teze) odnosi se na raspodjelu narodnog dohotka između privrede i društva.

Kod toga se daju podaci do zaključno 1976. godine o strukturi raspoređenog dohotka u osnovnim organizacijama udruženog rada i to po staroj shemi raspodjele — prije Zakona o udruženom radu, sa raspoređenim dohtkom na zakonske i ugovorne obaveze, itd.

Tabela je preuzeta iz materijala Saveznog zavoda za privredno planiranje »Neki problemi akumulativne i reproduktivne sposobnosti«, Beograd, 1977. godine. Tabela je točna, a podaci pokazuju odnose u strukturi raspoređenog dohotka osnovnih organizacija udruženog rada, a ne narodnog dohotka, odnosno, kako se u tezama navodi, nacionalnog dohotka.

Razliku između ta dva pokazatelja ne treba valjda objašnjavati, budući da se jedan utvrđuje na bazi naplaćene realizacije, a drugi na bazi proizvodnje.

Međutim, neovisno o tome podaci spomenute tabele korektno pokazuju stalnu tendenciju porasta tzv. »ugovornih«, a posebno »zakonskih« obaveza.

Navedeni podaci pokazuju, a ta činjenica je neosporna, da je naša privreda preopterećena. Kod toga se postavlja pitanje zašto je privreda preopterećena raznim davanjima za zadovoljavanje općih i zajedničkih društvenih potreba, te za otplatu anuiteta.

Takvo stanje posljedica je hipertrofirane opće i zajedničke potrošnje, a kod anuiteta posljedica sistemskih rješenja u financiranju proširene reprodukcije i ranijeg načina utvrđivanja ukupnog prihoda privrednih organizacija.

O hipertrofiranoj potrošnji govore nam podaci koji su navedeni u Društvenom planu razvoja SR Hrvatske za razdoblje 1971—75. godine prema kojima je u razdoblju 1966—70. godine na zajedničku i opću potrošnju (uključivši osobne dohotke, materijalne troškove i investicije djelatnosti zajedničke i opće potrošnje) otpadalo 38,5% raspoloživih sredstava³ što je bilo ravno ukupnim osobnim dohocima u privredi.

O hipertrofiranoj potrošnji mogu se navesti brojni primjeri. Tako npr. Jugoslavija ima 18 sveučilišta, da smo po broju studenata (relativno na 1.000 stanovnika) među vodećim zemljama u svijetu, pri samom vrhu

3 Ukupno raspoloživa sredstva predstavljaju društveni proizvod ukupne privrede (uključujući i privatni sektor) povećan za pri-

hode neprivrednih ustanova i državnih organa uz korekciju za saldo priliva i odliva sredstava na području Republike.

svjetske ljestvice. Tako npr. 1966. godine SR Hrvatska je imala 9,3⁴ a 1970. godine 12,1 studenata na 1.000 stanovnika, a školske godine 1975/76. taj broj je iznosio u SR Hrvatskoj 17,4, a za SFRJ već 18,4.

Isto tako možemo govoriti i o hipertrofiranoj mreži samoupravnih interesnih zajednica u usmjerenom obrazovanju, gdje u SR Hrvatskoj imamo 76 SIZ-ova i nekih oko 190 OSIZ-a, za čije su stručne službe izdaci 1976. godine iznosili 4 milijarde, 1977. godine već 5 milijardi, a zajedno s izdaca za stručno-pedagošku službu koja to prati čak oko 7 milijardi starih dinara (tj. 70.000.000 dinara).

Kada bi od neprivrednih djelatnosti bilo hipertrofirano samo visoko školstvo i spomenuta mreža SIZ-ova, onda to uopće ne bi bilo značajno opterećenje za privredu. Međutim, slična je situacija i na brojnim drugim područjima, izuzev JNA, gdje se izdaci za tu djelatnost kreću u odnosu na visinu narodnog dohotka u normalnim okvirima, pa čak i manje nego li za tu djelatnost daju druge zemlje odgovarajućeg stupnja razvijenosti.

U razvoju neprivrednih djelatnosti često se gleda parcijalno; gotovo za svaku ili barem za većinu mjera može se utvrditi da je pozitivna, da je to baš ono što nam treba, itd., a rijetko se gleda kako se to odražava na financijsko opterećenje privrede.

Tako je npr. mjera koju je svakako trebalo pozdraviti bila odluka od prije nekoliko godina da se u Zagrebu umjesto jedinstvene Gradske skupštine prijeđe na 10 općina (Velika Gorica i Zaprešić su i tada bile samostalne općine). To je sigurno bila demokratska mjera, jer je pridonijela da se općinska uprava približi građanima. To smo svi pozdravili, ali se nije vodilo računa i o drugoj strani medalje, tj. o tome koliko to košta. Naime, u realizaciji te mjere u Zagrebu je zaposleno oko 2.000 do 2.500 novih ljudi u administraciji. Za neke općinske skupštine nije bilo prostora, pa smo izgradili nove upravne zgrade, što sve mnogo košta, a to sve u krajnjoj liniji plaća naša privreda. Iako se katkada ističe da u cilju osiguranja sredstava za potrebe tih neprivrednih djelatnosti daju svoje doprinose i organizacije udruženog rada iz neprivrednih djelatnosti, ti doprinosi i porezi koje oni plaćaju samo povećavaju cijene njihovih usluga i predstavljaju samo tokove preraspodjele narodnog dohotka, a sve u krajnjoj liniji plaća ipak privreda, gdje se jedino narodni dohodak i stvara.

U financiranju neprivrednih djelatnosti sudjeluje jednim dijelom i privatni sektor, no u ukupnoj masi to su relativno vrlo skromna sredstva.

Kada je riječ o opterećenju privrede, posebno treba napomenuti negativnu tendenciju daljnjeg porasta njenog opterećenja. Vrlo su indikativni u tom smislu neki članci u »Vjesniku« od 24. VI 1978 (str. 18-20). Tako se npr. u članku o tvornici »Ivo Lola Ribar« u Železniku pod naslovom »Pet novih doprinosa u nekoliko mjeseci« navodi da je posljednjih mjeseci uvedeno pet novih doprinosa, a da je masa sredstava za osobne dohotke zbog većeg broja zaposlenih i određenog povećanja primanja narasla za 37%, dok su u isto vrijeme doprinosi porasli za 67%.

⁴ Iste godine Italija je imala 6 studenata, Austrija 7, a Francuska 9 na 1.000 stanovnika.

U drugom članku o vunarskom kombinatu »Teteks« iz Tetova uspoređuju se podaci o poslovanju za 1976. i 1977. godinu. U tih godinu dana dohodak je povećan za 26%, ali su ugovorne i zakonske obveze porasle za 43%, što je naravno dovelo do smanjenja akumulativnosti te organizacije udruženog rada.

U trećem članku o industriji čokolade, bombona i keksa »Josip Kraš« iz Zagreba uspoređuju se podaci za 1974. i 1977. godinu. U tom razdoblju dohodak je rastao po prosječnoj stopi od 16,5% godišnje, ali su ugovorne i zakonske obaveze »... nabujale s oko 31,5 milijuna dinara (novih) u 1974. godini na gotovo 70 milijuna u prošloj. Obaveze su, dakle, rasle čak za više od 30% godišnje. Pri tome su one zakonske premašivale i 60% godišnje u prosjeku.«

Takve pojave sigurno nisu u skladu s tendencijama Ustava i Zakona o udruženom radu i zaslužuju kritiku.

Međutim, pri tome se nerijetko javljaju pojave da iste strukture koje iznose kritiku mirno izglasavaju na mjestima gdje se odlučuje osnivanje novih fakulteta, smjerova studija, daljnje proširenje izdataka za ostale neprivredne djelatnosti, itd.

Do takvih pojava dolazi zato što se ne primjenjuju u cijelosti i dosljedno odredbe Ustava i Zakona o udruženom radu.

Naime, i prema odredbama Zakona o udruženom radu privreda će i dalje izdvajati dio dohotka za podmirenje raznih zajedničkih i opće društvenih potreba, ali se kod toga, što je vrlo bitno, mijenja društveni odnos.

Prema Zakonu o udruženom radu dohodak osnovne organizacije udruženog rada raspoređuje se na:

... — obveze prema osnovnim organizacijama koje obavljaju djelatnost obrazovanja, znanosti, kulture zdravstva, socijalne zaštite i druge društvene djelatnosti, a stječu dohodak odnosno ostvaruju ukupni prihod slobodnom razmjenom rada za koje je zakonom određeno da se podmiruju iz dohotka osnovne organizacije;

— obveze kojima se osigurava socijalna sigurnost radnika, za koje je zakonom određeno da se podmiruju iz dohotka osnovne organizacije;

— obveze za zadovoljavanje općih društvenih potreba utvrđene zakonom;

— obveze prema radnim zajednicama koje obavljaju poslove od zajedničkog interesa za osnovne organizacije u radnoj organizaciji ili drugoj organizaciji udruženog rada;

— izdatke učinjene za očuvanje, unapređivanje i zaštitu čovjekove radne i životne okoline, ako zakonom nije određeno da se nadoknađuju iz materijalnih troškova;

— članarine odnosno doprinose privrednim komorama i drugim općim udruženjima organizacija udruženog rada;

— izdatke za općenarodnu obranu i društvenu samozaštitu;

— izdatke za amortizaciju preko iznosa obračunatog po minimalnim stopama;

— novčane kazne za privredne prijestupe i prekršaje, administrativne takse i sudske troškove;

- premije za osiguranje društvenih sredstava;
- druge izdatke učinjene za izvršenje zakonom određenih obveza koje su preuzete samoupravnim sporazumom ili ugovorom, odnosno drugih zakonom propisanih obveza;
- čisti dohodak osnovne organizacije.⁵

Kako se vidi iz citirane odredbe Zakona o udruženom radu, dohodak se raspoređuje na 11 raznih vrsta obaveza i izdataka, te na čisti dohodak osnovne organizacije udruženog rada.

Od navedenih 11 vrsta obaveza i izdataka samo se »obaveze za zadovoljavanje općih društvenih potreba« utvrđuju zakonskim propisima. To su razne vrste poreza koje propisuju društveno-političke zajednice u cilju alimentiranja sredstava za podmirenje opće društvenih potreba (državna uprava, sudstvo, JNA).

Pravo društveno-političkih zajednica da propisuju poreze u cilju podmirivanja opće društvenih potreba temelji se na članu 33 Ustava SFRJ, prema kojem se te obveze utvrđuju ovisno o sposobnosti privrede i treba da odgovaraju njezinim mogućnostima.

Takvim odredbama Ustava i zakona o udruženom radu društveno-političke zajednice ograničene su i ne mogu propisivati obaveze koje ne bi bile u skladu s citiranim odredbama Zakona o udruženom radu.

Uz navedene obaveze za zadovoljenje opće društvenih potreba društveno-političke zajednice, odnosno u pojedinim slučajevima i sudovi, određuju i izdatke za novčane kazne za privredne prijestupe i prekršaje, administrativne takse i sudske troškove.

Međutim, ta vrsta izdataka može se zanemariti, jer osnovna organizacija koja dobro posluje i pridržava se u radu svih propisa, samoupravnih sporazuma i drugih preuzetih obaveza neće ni imati tu vrstu izdataka.

Sve ostale obaveze i izdaci koji se podmiruju iz dohotka osnovne organizacije utvrđuju se samoupravnim putem, tj. usvajaju ih radnici u osnovnoj organizaciji samoupravnim sporazumom.

Kod toga Zakon o udruženom radu određuje da se te obaveze za zadovoljavanje zajedničkih potreba mogu podmirivati u skladu s doprinosom koji su te društvene djelatnosti pridonijele povećanju društvenog proizvoda ukupne privrede i proizvodnosti ukupnog društvenog rada.

Iz navedenog proizlazi da o svim izdacima i obavezama na koje se raspoređuje dohodak odlučuju radnici u osnovnoj organizaciji neposredno usvajanjem samoupravnih sporazuma ili posrednim putem preko svojih delegacija u samoupravnim interesnim zajednicama ili u organima društveno-političkih zajednica.

Takvim načinom raspoređivanja dohotka ostvarena je jedna od osnovnih intencija novih ustavnih promjena i izgradnje socijalističkih društveno-ekonomskih odnosa, prema kojima radnici treba da ovladaju cjelokupnim dohotkom i svim tokovima njegovog korištenja.

Kada bi se u praksi dosljedno primjenjivala spomenuta rješenja Zakona o udruženom radu, sigurno je da radnici ne bi olako prihvaćali nova

5
Zakon o udruženom radu, član 110.

opterećenja svojih osnovnih organizacija udruženog rada, i tada se ne bi javljale ranije prikazane tendencije.

Dakle, rješenja za rasterećenje privrede u pogledu navedenih obaveza treba tražiti u dosljednoj primjeni Zakona o udruženom radu.

Zbog toga smatram da bi projekt u nastavku istraživanja o delegatskom sistemu trebao staviti težište na istraživanje načina donošenja i utvrđivanja raznih vrsta obaveza, da li i kako su samoupravni sporazumi usvojeni, da li su OOUR-ima nametnuti i da li su samo formalno usvojeni ili su rezultat stvarnih potreba za zadovoljavanje određenih potreba radnika u udruženom radu. Da li se delegatska baza izjasnila u vezi poreza koje izglasavaju društveno-političke zajednice i sl.

Osim navedenih obaveza, prilično opterećenje za privredu predstavljaju i anuiteti po uzetim kreditima.

Veliko zaduženje privrede po toj osnovi posljedica je već prikazanih sistemskih rješenja u financiranju proširene reprodukcije u ranijem razdoblju. Tome su također pridonijela i neka druga sistemska rješenja iz ranijih godina, kao npr. način utvrđivanja ukupnog prihoda privrednih organizacija.

Tako smo na temelju odredaba »Osnovnog zakona o utvrđivanju i raspodjeli dohotka i radnim organizacijama« iz 1968. godine, a koji se primjenjivao od 1. I 1969. godine, prešli kod utvrđivanja ukupnog prihoda s naplaćene na fakturiranu realizaciju. Pored toga, i ovim zakonom omogućena je anticipirana potrošnja, tako da su se osobni dohoci, kao i obaveze prema društvenoj zajednici i ostalim učesnicima u sekundarnoj raspodjeli, mogli pokrivati na račun zaliha gotove robe i nedovršene proizvodnje.

Dapače, od 1. I 1969. god. ta mogućnost je još i povećana ne samo zbog prelaska s naplaćene na fakturiranu realizaciju, već i zbog priznavanja interne realizacije u ukupan prihod, kao i zbog uvedenih novosti u obračunavanju amortizacije i materijalnih troškova, čime je uvedena mogućnost obračunskog povećanja ili smanjivanja dohotka.

Ali to ne znači da je radna organizacija koja je imala na taj način utvrđen veliki dohodak imala analogno i sredstva na žiro računu.

Na prikazan način utvrđen dohodak u jednoj poslovnoj godini utvrđivao se i raspoređivao završnim računom, pa se je na temelju toga vršila i odgovarajuća raspodjela. Kako je kod toga već tokom godine bio podijeljen ukalkulirani dohodak, završnim računom se, zapravo, raspoređivala samo razlika u cijeni, naravno ako je ostvarena.

Kako se, međutim, završni račun pravio tek po isteku godine, poduzeće je cijelu godinu isplaćivalo akontaciju osobnih dohodaka, kao i svoje zakonske i ugovorne obaveze na bazi tzv. »ukalkuliranog dohotka«. Ovaj dohodak predstavlja stvarno isplaćene akontacije osobnih dohodaka, kao i plaćene zakonske i ugovorne obaveze tokom godine. Kako se akontacija osobnih dohodaka, i na temelju toga razni doprinosi i slično isplaćivala uglavnom na bazi ostvarene proizvodnje, to je praktički značilo da su zalihe gotove robe i nedovršene proizvodnje, kao i prodana a nenaplaćena roba poslužili kao pokriće za isplatu akontacija osobnih dohodaka i spomenutih obaveza, a to je upravo anticipirana potrošnja.

Ukalkulirani dohodak, koji je zbog osobnih dohodaka i odgovarajućih doprinosa pokazivao stalnu tendenciju porasta, bez obzira na porast proizvodnje i produktivnosti rada, isplaćivao se iz poslovnih sredstava kojima je raspolagala radna organizacija, a također i iz kredita.

Takav način utvrđivanja i raspodjele ukupnog prihoda i dohodaka radnih organizacija uvjetovao je i povećane potrebe za obrtnim sredstvima. Kako privredne organizacije zbog već prikazanih nepovoljnih odnosa u sekundarnoj raspodjeli nisu imale dovoljno vlastitih obrtnih sredstava, rasle su i potrebe za kreditima za ta sredstva, čime je privreda dovedena u sve veću ovisnost o bankama.

To je uzelo tolika maha da je znatan dio privrednih organizacija zasni- vao svoje poslovanje na »pravu na kredit« za obrtna sredstva, ne vodeći dovoljno računa o osiguranju vlastitih obrtnih sredstava. Bilo je čak po- java da su pojedine privredne organizacije imale osigurana potrebna obrtna sredstva sa samo 5% ili 10% iz vlastitog poslovnog fonda, a ostatak su bile različite kombinacije (u manjoj mjeri dugoročni krediti, a najčešće kratko- ročni krediti i sredstva dobavljača).

Zaduženosti privrede pridonijelo je i poslovanje s gubicima, kao i ne- pokrivenne investicije. Ona poduzeća koja su poslovala s gubicima nisu mogla udovoljavati svojim finansijskim obavezama, a tada se pitanje po- krivanja njihovih gubitaka rješavalo novim kreditima.

Slično je bilo i s nepokrivenim investicijama, kada investitor nije mo- gao plaćati svoje obaveze za izvršene investicione radove, pa su izvođač ra- dova i isporučilac opreme također došli u situaciju da i sami postanu ne- likvidni.

Izlaz iz takve situacije i opet se tražio u kreditima po bilo koju cijenu, tj. uz vrlo nepovoljne uvjete.

Kad znamo da je i cijela kreditno-monetarna politika bila usmjerena u pravcu sve većeg kreditiranja privrede, nije čudo da su današnji OOUR-i »naslijedili« i brojne ranije uzete kredite koje treba još uvijek vraćati.

Međutim, ustavnim promjenama i donošenjem niza novih sistemskih rješenja od kojih osobito značaj imaju Zakon o udruženom radu, Zakon o osnovama kreditnog i bankarskog sistema, Zakon o Narodnoj banci Jugo- slavije i jedinstvenom monetarnom poslovanju narodnih banaka republika i autonomnih pokrajina, Zakon o novčanom sistemu, zatim Zakon o deviz- nom poslovanju i kreditnim odnosima s inozemstvom, Zakon o prometu robe i usluga s inozemstvom, te Zakon o osnovama sistema samoupravnog društvenog planiranja, normativno su riješeni navedeni problemi u privred- nom sistemu.

Sada nije više problem u normativnom rješavanju, već u dosljednoj primjeni spomenutih zakona i izgradnji samoupravnog privrednog siste- ma na toj osnovi. Time ćemo izgraditi takav samoupravni privredni sistem u kom će se ostvariti dominantna uloga radničke klase, koja mora ovladati svim tokovima društvenog procesa reprodukcije, pa u sklopu toga raspolo- gati i cjelokupnim dohtokom ostvarenim u različitim oblicima udruživanja rada i sredstava, te odlučivati o svim tokovima njegova korištenja.

Iako se neka nova sistemska rješenja primjenjuju već dvije godine (npr. utvrđivanje ukupnog prihoda na bazi naplaćene realizacije primjenju-

je se od 1. I 1976), ipak se većina spomenutih zakona počinje primjenjivati tek od 1978. godine, te efekte tih rješenja ne treba tražiti u podacima o poslovanju privrede u ranijim godinama, već istraživanje u tom pravcu treba usmjeriti tek od 1978. godine dalje. U tom smislu treba usmjeriti i istraživanja u projektu o delegatskom sistemu.